

TOHIR MALIKNING “SHAYTANAT” ASARIDA LAQABLARNING QO‘LLANILISHI

Farg’ona Davlat Universiteti Ingliz tili va adabiyoti fakulteti Xorijiy til va adabiyoti yo‘nishi (ingliz tili) 2-kurs 21.85 –guruh talabasi Koziboyev Faxriddin

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Shaytanat” asarida qo‘llangan laqablarning ma’nosi, bu so‘zning ikkinchi nom sifatida izohlanishi, uning qo‘llanilish o‘rni va maqsadi, turli ilmiy manbalarda, Tohir Malikning ijodidagi laqablarning o‘rni haqida so‘z boradi va ularning ma’nolari izohlab beriladi.

Kalit so‘zlar: “Shaytanat”, laqab, nom, xarakter-xususiyat, fe’l-atvor, ko‘chma ma’no, laqablarning qo‘llanilish o‘rni, maqsadi.

O‘zbek adabiyotida o‘zining ko‘plab kitobxonlariga ega ijodkorlardan biri Tohir Malikdir. Yozuvchining “Shaytanat” asarida ismlarga nisbatan ularga atab qo‘yilgan laqablar nom o‘rnida, ya’ni atoqli ot sifatida ko‘p qo‘llangan. Avvalo, bu so‘zning ma’nosiga izoh beradigan bo‘lsak, laqab arabcha so‘z bo‘lib, biror xususiyatiga ko‘ra kishiga hazil qilib yoki masxaralab qo‘yilgan nomni, taxalluslar, familiyalarni bildiradi¹. Masalan, Kesakpolvon, Chuvrindi, O‘qilon, Suvilon, Bo‘tqa, Xumkalla, G‘ilay, Bo‘ri, Qassob, Hovuz polvon va hokazo. Ma’lumki, laqablar insonning turli-tuman belgisi, xususiyatlariga qarab qo‘yiladi. Shunga ko‘ra ular kishilarning qaysi urug‘ yoki qabilaga mansubligini, ulardagi jismoniy kamchiliklarni, xarakter, fe’latvor, gapirish uslubi, kiyinishdagi biror kamchilik yoki o‘zgachalikni, kasbini, millatini, kishilardagi shu kabi yaxshi hamda yomon xislatlarni, belgi-xususiyatlarni ko‘rsatadi².

1 Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Москва: Русский язык, 1981, – Б. 306. 2 Menanshev Y. va b. Ismingizning ma’nosi nima? – Toshkent: Fan, 1968. 15-16-b. Bilamizki, laqab kishilarga tashqi ko‘rinishiga nisbatan (Xumkalla, G‘ilay), yoki xarakter xususiyatiga nisbatan ko‘chma ma’noda (O‘qilon, Suvilon), qilgan biror ishiga bog‘liqlik asosida (Kesakpolvon, Qassob) shaxsga nisbatan nomga aylangan. Demak, laqab - shaxsning tashqi ko‘rinishi, mashg‘uloti yoki biror xususiyatiga qarab beriladigan ikkinchi nom. Odatda, laqab ishlatilish o‘rni va maqsadiga qarab ijobiy yoki salbiy ma’noga ega bo‘ladi. Misol uchun “Shaytanat” asarining 1-kitobida Haydar Asrorovga nisbatan Kesakpolvon laqabining qo‘yilishi shunday izohlangan: “*Qilich ikkinchi piyoladagi choyni ichib ulgurmay eshik ochilib, jussasi kichik, eti ustixoniga yopishgan, qaldirg‘och mo‘ylabi o‘ziga yarashgan odam ko‘rindi. Bu odamni yaxshilab tanib oling: Haydar Asrorov, laqabi Kesakpolvon. Asadbekning o‘ng qo‘l a‘yoni. Ozg‘in, chayir bo‘lgani uchun Kesakpolvon, deb atashgandir, desangiz yanglishasiz. Har bir jamoaning ichki tartibi, rasm-rusumi bo‘lganidek, bu olamning ham o‘ziga yarasha qonun-qoidasi bor. Shulardan biri - bu olamga qadam qo‘ygan*

har bir tirik jonga laqab beriladi. Laqab osmondan olinmaydi, balki xatti-harakati, fe'liga qarab topiladi. Jussasiga qarab tanlanganida Haydar Kesak emas, Toshpolvon yoki Temirpolvon bo'lishi kerak". (1-kitob, 37-b) ...Haydar ikkita dehqonning iziga tushadi. Ularning belbog'ida pul bor deb o'ylaydi. Cho'ntak belbog' kesishda Haydardan o'tadigani yo'q edi... Xullas, belbog' kesildi...Panaroqqa o'tib qarasa, belbog'da sariq chaqa ham yo'q- besh-oltita kesak hafsala bilan terib qo'yilgan. Aslida dehqon shaharda "tahoratga kesak topiladimi, yo'qmi" deb har ehtimolga qarshi belbog'iga tugib olgan edi. O'shanda alamdan bo'zarib turgan Haydarga qarab turib Asadbek rosa kuldi. Laqab ham o'shanda tug'ildi (1-kitob, 38-b)Asarda aksariyat hollarda nom sifatida laqablar qo'llangan. Muallif bu nom ostida ham ko'chma ma'nolarni nazarda tutgan. Kesak ko'chma ma'noda kishilarga nisbatan "his-tuyg'usi yo'q" ma'nosini aks etiradi. Kesakpolvonning qiladigan ishlari, hatto oilasidagilar (xotini va qizi ham yengil-yelpi hayot kechirishadi), oiladagi uning o'rni va oxirida o'zining taqdiri, inson uchun eng oliy ne'mat bo'lgan hayotning ayanchli yakun topishi kabilar, avvalo, uning ismi (laqabi)ga yuklanganini bilamiz. "Ertalab xo'rozlar hali subh kirganidan darak bermay turib ularning qulog'iga chaqaloq ovozi eshitilganday bo'ldi. Ikkovi ham shirin tush ko'rganday bo'ldi. Ovoz tinmadi. Er ko'zini ochib, qaddini xiyol ko'tardi. - Turdi, eshityapsanmi?- dedi. Chaqaloqning ovozi yoki shamol uvlayaptimi? - Shamol shunaqa uvillaganmi hech qachon? Qarang-chi, balki mushukdir? Er o'rnidan turib tashqariga chiqdi. Dam o'tmay eshikni zarb bilan ochib, qo'lida ko'rpacha o'ralgan chaqaloq bilan ichkari kirdi. -Turdi, tura qol tezroq. Birov chaqaloq tashlab ketibdi. ...Kun yorishgach, er tashqariga chiqib qordagi izga ko'zi tushganida yuragi bir narsani sezganday jiz etdi. -Bir odamning izi qolibdi, - dedi uyga qaytib kirib. Turdi, bu bola begona emasga o'xshaydi, yuragim sezyapti, o'zimizning nabira bo'lsa kerak-ov...Kelining yukli edi, bir marta xabar olmading. -Unaqa demang, xabar olganman. Bir oy bor devdi. Bu emasdir. -Men qudamnikiga borib kelay. -Bolani sizlar tashlab keldilaringmi, deysizmi? -Menda ham kalla bordir. Bunaqa demasman...U uyiga bo'shahib qaytdi: kelini o'n besh kun burun shaharga ketgan emish... Bolaga Mahmud deb ism qo'yishdi... (2-kitob, 53-b) **Chuvrindi**...Yupun kiyimda och-nahor sanqib yurgan Mahmudni Haydar uchratib qoladi. Haydar bolaning yuziga qarab, keyin peshonasiga kaftini bosdi. -Isitmang bor-ku, qayoqdan qochib kelyapsan, chuvrindi uka?- dedi. (2-kitob, 55-b) Chuvrindi nomi unga shu sabab berilgan. Chuvrindi - eski-tuski kiygan, usti yupun" shaxsga nisbatan qo'llaniladi. Bu nom Mahmudga Haydar (Kesakpolvon) tomonidan berilgan. Haydarga uning ilk ko'ringan paytidagi holati shu nom bilan atalishiga sabab bo'lgan. Lekin asarda Chuvrindi (Mahmud) aqlan boy, sermulohaza shaxs sifatida tasvirlangan.

Dastlab bobosi va buvisi unga qanday nom qo'yishi haqida asarda quyidagicha keltirilgan: *-Turdi, ularning gapiga ishonma, yolg'on aytishdi,-dedi er. -Mahmud bolamizning bolasi, aslida ismini Yodgorbek qo'ysak bo'larkan. Chol va kampir bolani "Mahmud", "Mahmudjon" deb atashardi. Shuningdek, Ichki ishlar xodimlari uchun ham u "Mahmud Esonov". (2-kitob, 53-b) Ammo bu kitobda "Chuvrindi" nomi juda ko'p ishlatiladi. Kesakpolvonning haqiqiy ismi Haydar. Aslida bu ism ham uning xarakter-xususiyatiga mos. Yana bir qahramonga - Hovuz polvon haqidagi laqabga e'tibor qaratadigan bo'lsak: "Mahmud dastlab uni ko'rganda yosh bola edi. Ularning qishloqlarida beshta hovuz bo'lar edi. Uchtasidan odamlar suv ichardi, biri mol hovuz, biri othovuz edi. Sunbula tug'ib, suv tinish oldidan bog'lanib, hovuz picha quritilib, so'ng loyqadan tozalanib, qishga tayyorlab qo'yilardi. Hovuz polvon qishloqqa shu damda kirib kelgan. U haqda Mahmud dastlab bobosidan eshitdi: "Bir polvon kelib, hovuzni o'ziyla tozalab qo'yibdi ya..."-degan edi. Unga Hovuz polvon degan ismni ham bobosi qo'ygan. Hozir ham hech kim uni Egamberdi tog'a deb chaqirmaydi. Bu qishloqda ham, boshqa qishloqda ham hovuzga hojat qolmagan, u ham hovuz tozalamaydi, ammo Hovuz polvon degan nom unga hanuz salobat, izzat baxsh etib turadi" (2-kitob, 95-b) Asarda tilga olingan yana bir laqabning qo'llanishiga misol keltirsak: *-Laqabing nima?- deb so'radi Asadbek. -"Murda". -Qayoqdan topasanlar bunaqa laqablarni. Bezbetliging uchun shunday deyishganmi? -Yo'q, boshqa sababi bor. ...Bek akam,- dedi Axtam,- mendan jahlingiz chiqmasin, turgan-bitganim shu. Demak, men bir marta o'lib bo'lganman, balki hozir ham tirik emasdirman, arvohdirman. Arvoхни osonlikcha o'ldirib bo'lmaydi, mendan ko'nglingiz to'q bo'lsin. (5-kitob, 68-b) Haqiqiy ismi Axtam bo'lgan bu yigit qamoqxonada tug'ilgan. Uch oyligida uni o'ldi deb qamoqxonaning o'likxonasiga tashlashgan edi. Qarashsa, bola o'lmagan. "Murda" laqabida shunga ishora ham bor. Asadbek uni Kesakpolvonning o'rnida ko'rishni istaydi. Lekin bu bola o'nta Kesakpolvonga ta'lim beradiganga o'xshaydi. Asadbek yigitga:*-Laqabingni o'zgartir, men atrofimda murda ilakishib yurishini xohlamayman,-deydi. Yigit: -O'zingiz qo'yib bera qoling,-deydi. -Basharangga qaragan odam surbetligingni darrov biladi. -"Surbet" demoqchimisiz? Unda aytishga osonroq qilib "Sur" deb qo'ya qolaylik. Bilgan odam "surbet" deb o'ylar. Bilmagan odam "dushmanlarini yo'ldan surib tashlaydigan azamat", - der. Uning bu gapi Asadbekka ma'qul tushdi. (5-kitob, 70-b) "Shaytanat" asarida qo'llangan laqablar turli xil sharoitda, turli xil sabablar bilan paydo bo'lgan. Asar g'oyasini yoritishda bu laqab nomlar o'ziga xos tarzda ma'lum bir maqsadda qo'llangan. Ba'zi laqablar borki, ular chuqur falsafiy ahamiyatga ega. Masalan, Hovuz polvon. Umuman***

olganda, asarda yozilganidek, “Laqab osmondan olinmaydi, balki xatti-harakat, fe’liga qarab topiladi”.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Москва: Русский язык, 1981.
2. Menanshev Y. va b. Ismingizning ma’nosi nima? – Toshkent: Fan, 1968.
3. Malik T. Shaytanat. 5-jildlik, 1-jild. – Toshkent: Sharq, 2006.
4. Malik T. Shaytanat. 5-jildlik, 2-jild. – Toshkent: Sharq, 2006.
5. Malik T. Shaytanat. 5-jildlik, 5-jild. – Toshkent: Sharq, 2011.

